

исследованию масштабов действий и мнений автора, а также ее персонажей в потоке времени и пространства, которое будет способствовать более глубокому пониманию мировоззрения писательницы и осознанию настоящей ценности ее творчества. Очерчены функции категорий художественного времени и художественного пространства в сотворении художественного мира произведения, в частности определено их роль в построении сюжета исследуемого рассказа.

Ключевые слова: художественное время, художественное пространство, художественный хронотоп, параллелизм, сюжетное время, фабульное время, временной и пространственный экскурс, сюжетосложительная функция хронотопа.

УДК 82-312.1

ББК 883.3 (4 Укр)

Марія Савка, доц. (Дрогобич)

До питання жанрововизначальних чинників в українській малій прозі перших десятиліть ХХ століття: національно-екзистенційний аспект

У статті розглянуто жанровизначальні чинники української малої прози перших десятиліть ХХ ст. крізь призму національно-екзистенційної свідомості. Також здійснено огляд літературознавчих і філософських досліджень відповідної проблематики.

Ключові слова: жанр, мозаїчно-структурний тип оповідання, новелістична сконцентрованість, екзистенціальні модуси, національний імператив, лейтмотив, автор.

Savka M. To the problem of genre-defining factors in the Ukrainian short prose of the first decades of the twentieth century: national existential aspect

The article explores the genre-defining factors of the Ukrainian short prose of the first decades of the twentieth century from the point of view of national existential consciousness. In addition there is a survey of researches of the corresponding problematics in history of literature and philosophy.

Key words: genre, mosaic-like type of story, short story concentration, existential modi, national imperative, leitmotif, author.

Провідна ідея філософського екзистенційного світорозуміння в українській малій прозі перших десятиліть ХХ ст. полягає у вирізненні в сфері людського буття двох протилежних його модусів: *існування* (життєво-біологічні виміри) та *екзистенції* (духовно-сміслові виміри) – тобто трансценденція релігійного, суспільного, національного ідеалів. Парадокс полягає в тому, що ці два модуси буття людини є антагоністичними у відношенні один до одного. Звідси – категорії «абсурду буття», «страху», «відчаю», «відчуженості», «страждання» і т. п.

Адже неспроста Н. Михайловська у дослідженні «Трагічні оптимісти. Екзистенційне філософування в українській літературі ХІХ – першої половини ХХ століття» (1997) розглядала низку художніх текстів певного періоду крізь призму одного із основних модусів нашого існування – «*amor fati*» (*надії на межі відчаю*) [Михайловська 1997: 212]. Цю життєву позицію утверджували ще давньогрецькі стоїки, які вчили, що людині потрібно із твердою рішучістю долати всілякі незгоди, спокуси і страждання, тобто бути «твердою у нещастях».

Своєрідну генезу-метаморфозу екзистенційного принципу «*amor fati*» можна простежити і в есе «Міф про Сізіфа» (1942) А. Камю, в якій автор намагається знівелювати чинні стереотипи стосовно беззмістовної, важкої і нескінченної сізіфової праці, що стала уже крилатим висловом усього «непотрібного» і «беззмістовного». На думку французького письменника і філософа образ Сізіфа є уособленням мужньої людини, котра, незважаючи на свою приреченість, усе ж віднайшла смисл у власній екзистенції – це бунт проти всіх богів і виклик невблаганній долі. У такий спосіб «абсурдна людина» стає вищою за ті обставини, у яких поставлена. Адже вона зуміла скерувати власні *муки* у внутрішню *втіху*, яку ніхто невзміє від неї відібрати. Отже, А. Камю пропонує власну інтерпретацію «міфу» про самоствердження людини як особистості, боротьбу її інтелекту з жорстокою реальністю, яка нічого спільного не має із її внутрішнім світом.

Якщо спробувати перенести на український мистецький ґрунт певні міркування, то найкращим їхнім відображенням є поетичні рядки Лесі Українки «*Contra spem spero!*» («Без надії сподіваюсь!»). Адже неспроста Ф. - В. Шеллінг вважав, що художня література – своєрідний «орган філософії». І хоч

екзистенціалізм не становить єдиної світоглядної системи у сферах філософії і літератури, проте, як слушно зауважувала Л. Назаревич, спільною рисою більшості їхніх представників «можна назвати намагання відкрити, *пояснити буття крізь призму особистого існування*, до чого прагнув ще данець К'єркегор» [Назаревич 2005: 70].

Цей постулат філософської течії, яка сформувалася на зламі XIX – XX століть у Європі і представлена такими яскравими постатями, як Ф. Ніцше, М. Гайдеггер, М. Бердяєв, Н. Аббаньяно, К. Ясперс, Г. Марсель, А. Камю, Ж. - П. Сартр, М. Мерло - Понті, Ф. Кафка та ін., виявив себе (хоча в дещо іншому, суто християнському ракурсі) ще у філософській антропології Августина Блаженного. З цього приводу І. Лепп зазначає: «Нічого дивного немає в тому, що впродовж багатьох століть саме християнські мислителі, а серед них найбільш автентичні містики, сповідували екзистенціалізм, тоді як атеїстичний екзистенціалізм, незважаючи на його недавній успіх серед «людей з вулиці», є лише аномалією» [Лепп 2004:62].

Варто зауважити, що літературознавчий аналіз художніх творів в екзистенційних вимірах, зокрема української малої прози перших десятиліть XX століття, передбачає актуалізацію певних «модусів-екзистенціалів»: *відчаю/надії, туги/радості, покинутості/солідарності, абсурду/смислу, смерті/життя*, які, підпорядковуючи собі цілий ряд інших, утворюють таким чином системну структуру у жанрологічно-інноваційних процесах. Іншими словами вони розширюють межі художнього часопростору малоформатних творів, наближаючи їх фабулу до жанрів великої прози.

Наприклад, *свобода*, яка, на думку засновника «позитивного екзистенціалізму» Н. Аббаньяно, є базовим екзистенціалом людини, відіграє кардинальну роль у сюжетотворенні оповідання «Сойчине крило» І. Франка, що, на думку І. Денисюка, «за обсягом змальованих подій... наближається до повісті» [Денисюк 1999: 212]. Адже саме бажання «абсолютної свободи» спонукало головну героїню Маню покинути свого коханого, що в кінцевому результаті призвело до фатальних наслідків. Таким чином, автор виявляє екзистенційне розуміння онтологічних засад буття людини, яка з одного боку є «приреченою до свободи» (Ж. - П. Сартр), а з іншого

– відповідальна за свій вільний вибір. Врешті - решт героїня збагнула, що бути вільною – це передусім уміти любити, тому повертається до милого. Оповідання має песимістичний початок і оптимістичне закінчення. Його композиційно-парадигмальні вектори «позитивних» і «негативних» екзистенціалів формують оригінальну жанрову модель твору, яку, за вдалим визначенням І. Денисюка, «можна назвати і новелою характерів» [Денисюк 1999:212].

Подібна тенденція до екзистенційно-сміслового «розкріпачення» жанрів української малої прози кінця XIX початку XX століття простежується і в експериментальному нарисі «Valse melancholique» Ольги Кобилянської, епічні полотна якої тяжіють до «повісті» (Ю. Ковалів). Адже генологічну функціональність деталей підсилюють певні «модуси-екзистенціали», на що знову ж таки звернув увагу Ю. Ковалів: «Героїні репрезентували несумісні інтенції: з одного боку, цілком зрозуміле прагнення нормальної людини до щастя, задоволення, безпечності, з іншого – нестримна пристрасть до творчості, яка заходить так далеко, що впокорює будь - яке особисте бажання. Ситуація переходить у стан екзистенційного вибору *або – або*» [Ковалів 2013: 301].

З цього приводу – слушні міркування К. Яспера: «Свобода (зокрема і загострена потреба екзистенційного вибору. – М. С.) реалізується лише в спільноті людей. Я можу бути вільним у тій мірі, в якій є вільними інші. (...) Однак абсолютна істина, а відтак і цілковита свобода ніколи не досягаються. Істина разом зі свободою постійно перебувають у *дорозі*» [Ясперс 1991: 167 –168]. Мабуть, тому *мандрівний мотив* часто присутній у творах екзистенційного спрямування.

Літературознавча рецепція певних ідей та концептів залишає простір для генологічних інтерпретацій та різночитань і в українській малій прозі доби «Розстріляного відродження». Приміром, оповідання «Блакитний роман» Гната Михайличенка Любомир Сенік називає «найкоротшим українським романом» [Сенік 2002:57], а Ю. Шерех дав жанрологічне визначення «Вертепу» А. Любченка як «філософської містерії з інтерлюдіями» [Шерех 1999: 482].

У жанрологічно-інноваційних процесах української малої прози перших десятиліть XX століття усе більше почали

відігравати провідну роль екзистенціали людського буття. Епоха і людина стали основними філософсько-тематичними векторами доби літературного модернізму, а передчуття смерті як фатальної невідворотності – іманентним означником «межової ситуації» індивіда, що особливо притаманне творам антивоєнної тематики.

Так екзистенціали «*відчаю*» і «*загубленості*» активізують композиційно-сміслову організацію невеликого за обсягом твору «Село вигибає» Марка Черемшини, створюючи при тім ефект «романної поліфонії» (М. Бахтін). Це дало можливість дослідникам творчості письменника, зокрема Р. Піхманцеві, охарактеризувати твір як «новелістичну повість». [Піхманець 2012: 316]. Певні генологічні рефлексії екзистенційної «межової ситуації» людини простежуються і в оповіданні «Поза межами болю» Осипа Турянського, яке зазнало в літературознавстві найрізноманітнішої жанрової дефініції: «поема» (Р. Плен, Т. Салига), «повість» (Р. Федорів), «повість-поема» (С. Пінчук), «поема – симфонія» (З. Гузар), «ліричний роман» (А. Печарський), «роман» (М. Ільницький, Н. Мафтин) тощо.

Вагомим підтвердженням певних міркувань можна вважати і слова, взяті із праці А. Камю «Бунтівна людина»: «Стає зрозумілим, чому бунт не може обійтися без дивної любові» [Камю 1997: 316]. Таким чином французький мислитель дає збагнути, що людина, будучи закинутаю у матеріальний світ, усвідомлює своїм розумом його «абсурдність». У ній прокидається «*бунтарство*» і воля до «*свободи*», прекрасні поривання яких повинні умиротворитися «*любов'ю*», тобто сприйняттям реального світу. Цим же філософ окреслює перспективу долання *екзистенційного вакууму* в соціумі.

У цьому зв'язку можна б вести мову про розвиток національно-екзистенціальної методології в сучасному українському літературознавстві, що виявляється більшою чи меншою мірою в працях С. Андрусів, О. Багана, І. Дзюби, М. Жулинського, М. Зубрицької, В. Іванишина, П. Іванишина, М. Ільницького, С. Квіта, Г. Клочека, І. Набитовича, М. Наєнка, В. Панченка, Т. Салиги, Л. Сеніка, Л. Скупейка, А. Ткаченка, С. Хороба, Н. Шумило та ін.

Власне, якщо спробувати звести до спільного українського літературознавчого знаменника те, що зазвичай в

західноєвропейському екзистенціалізмі називають «свободою», тобто відповідальністю людини за результат свого вибору, то найпоказовішими у цьому плані є слушні слова Т. Салиги: «Голос волі нас покликав знову. Ми збагнули гегелівську істину, що не «ланцюги роблять раба рабом, а свідомість того, що він раб» [Салига 1997: 12].

Справді, людська «свідомість», будучи вищою формою відображення реальної дійсності, водночас створює свій власний світ (екзистенцію), живе у ньому і здатна змінювати його. Це також стосується і словесної творчості. Адже, де є потенціал «слова», там – і потенціал «свідомості» («несвідомого») індивідуума, який більшою чи меншою мірою пов'язаний із «буттям нації» – її історією, культурою, релігійними віруваннями і т. п. Тому має цілковиту рацію П. Іванишин, коли запевняє: «Сформульований українськими класиками (передусім Т. Шевченком) національний імператив постає як основа, аксіальна «внутрішня ціль» і водночас найважливіша «для життя нації» цінність («благо»), яка вчить мислити національними «категоріями життя» у всіх сферах буття народу» [Іванишин 2008: 355].

Наукова аналогія тут – очевидна. Зокрема, мова іде про «екзистенційну інтерпретацію» (В. Артюх) [Див.: Артюх 2009] історіософських ідей західноукраїнського мислителя середини ХХ ст. М. Шлемкевича, який у своїй ґрунтовній праці «Загублена українська людина» (1954) виводить чотири основні її етнопсихологічні типи світоглядів. До першого – належить людина із біологічною детермінацією психіки, тобто обмежена суто побутовими, життєвими потребами. За визначенням М. Шлемкевича це так званий тип «старосвітського поміщика» [Шлемкевич 1992:17], що «тупіє в достатку», тримаючись осторонь будь-яких державотворчих і соціально-політичних подій країни. З погляду «екзистенційної комунікації» – це те, що К. Ясперс називав «буттям емпіричного «Я» індивідуума, який відноситься до інших – як до засобу задоволення своїх потреб. Яскравим літературним прикладом є образ старосвітського поміщика Пузиря за п'єсою «Хазяїн» І. Карпенка-Карого, для якого українська культура «без надобності».

Другий тип українця – це «сковородянська людина» [Шлемкевич 1992: 20], для якої суспільне життя є «суєта суєт»,

тому смисл свого існування вона вбачає в духовному самовдосконаленні. Третій тип – «гоголівська людина» [Шлемкевич 1992: 19], тобто ті етнічні українці з комплексами меншовартості «малороса», які в нових імперських політичних реаліях ідентифікують себе як представників «великоруського» народу. І четвертий тип, на думку М. Шлемкевича, найперспективніший для українського державотворення – «шевченківська людина» [Шлемкевич 1992: 21], яка, будучи вільною духом з належними моральними цінностями, здатною до об'єктивного інтелектуального аналізу, самовладання, національного самовизначення і стійкої боротьби проти колоніальних гнобителів свого поневоленого народу.

Зачуїсть *шевченківських екзистенціалів* підтверджуються слухними словами Т. Салиги: «По дорозі Шевченка до нас, у нові часи, у майбутнє, у вічність, його називали поетом національним і тут же «цофались» назад – робили поетом селянським «мужицьким», з нього знімали кожуха і одягали в шати сальонові. Його величали поетом – «самоуком» і академіком гравюри, поетом-народником і поетом європейської мислі, поетом геніальним і просто видатним, його «заганяли» під найрізніші стандарти, під матриці антитез, його намагалися причесати кожен своїм гребінцем – гребінцями аматорськими і партійними, а він все ж залишався Шевченком» [Салига 2099: 22]. Автор неспроста обрав саме ці слова епіграфом до своєї полемічної, науково-публіцистичної праці «Розкуймося, братаймося».

Для національної екзистенції народу (особливо поневоленого) важливо відчутти можливість виходу «за межі власного існування», тобто у важких умовах зуміти побачити у сьогоденній темряві «соціально-політичних тунелях» яскраве світло свого майбутнього.

На скрижальях української історії до нас зараз повертаються сотні забутих імен – видатних письменників, істориків, науковців, державних діячів, ідеологів, які зазнають масових перекручень і фальсифікацій, зокрема творчість Д. Донцова, автора знаменитої книжки «Незримі скрижалі Кобзаря», головного редактора «Літературно-наукового вісника». Прикметно, що публіцист і літературознавець О. Баган свідомо вибрав епіграфом для своєї праці «Націоналізм і націоналістичний рух» (до речі, це була

спроба, так би мовити «перша ластівка» на початку 90 - х років нашої державної незалежності об'єктивно дослідити історію українського національного руху періодів Першої і Другої світових війн), власне, слова Д. Донцова («Туга за героїчним»): «Нація, що прагне волі, мусить не зневірюватись, бути певною в тім, що її провадить Бог до її мети. Мусить шукати найвищого блаженства не в матеріальнім добробуті, не в тихомир'ї; не сміє бути рабинею скарбів землі. Нація, що прагне волі, мусить у вічному зусиллі спішити до незримої цілі, любити недосяжне, вірити в невідоме, бажати досягнути фантастичне...» [Баган 1994: 3]. Як бачимо, національно-екзистенційна модель донцовського «волюнтаристського ідеалізму» і романтизму» ґрунтується передусім на релігійних духовно-моральних цінностях. Відтак «воля», за Д. Донцовим, – це передусім неусвідомлене і цілеспрямоване прагнення людини, яке «стає величезною соціальною силою, динамічним двигуном у суспільстві» [Див.: Донцов 2001]. Варто зауважити, що український літературний критик, публіцист-філософ, утверджуючи відому аксіому, що «без мови – немає нації», хотів насамперед упровадити в життя українського народу власну концепцію націоналізму, яка в багатьох моментах співзвучна із оптимістичною думкою одного із визначних представників західноєвропейського Просвітництва Й. Г. Гердера. Йдеться про його «Щоденник подорожі в 1769 році», в якому німецький мислитель пророкував нашій країні велике майбутнє: «Україна стане колись новою Грецією: прекрасне небо цього народу, весела вдача, музичний хист, родюча земля та ін., колись прокинуться: так із багатьох диких племен, якими також були колись греки, постане культурна нація і її межі простягнуться до Чорного моря, а звідти на весь світ» [Herders 1969: 135].

Так «національна романтика» Й. Г. Гердера і Д. Донцова – це насамперед реалізація вищих духовно-моральних ідеалів, які передусім є суспільним благом для рідного народу. Слід зазначити, що ідеї Д. Донцова суголосні ідеям Є. Маланюка та Миколи Хвильового, зокрема в його орієнтації на Європу. Слушно прокоментував цю вісниківсько-ваплітянську сторінку в історії української літератури М. Ільницький, запевняючи: «Обох споріднює (Д. Донцова і Миколу Хвильового. – М. С.) трактування характеру цього європейського духу, а саме: фаустівське начало

європейської людини, її творчо-бунтівний дух (фаустівська формула йшла, очевидно, від книги німецького історіософа О. Шпенглера «Присмерк Європи» (1923), яка викликала широкий резонанс у світі) [Гльницький 2008:341].

Відповідний національно-екзистенційний алгоритм суттєво вплинув і на жанрово-стильову фактуру української малої прози міжвоєнного двадцятиліття ХХ ст. Приміром, експресіоністичний збірці оповідань і нарисів «Серед могил і руїн» (1918) К. Поліщука, як зауважила Н. Мафтин, притаманний західноєвропейській філософський синкретизм «ірраціонально-жахливої невідворотності к'єркегорівського парадоксу та шпенглерівської концепції людства як «зоологічної величини», що йому відповідає» [Мафтин 2008: 31]. Адже О. Шпенглер розглядав її історію крізь призму екзистенційного виміру, який здебільшого не підпорядковується «логіці часу», бо узалежнений від «категорії випадковості». Звідси вчений виводить філософське поняття «історичної долі» (збіг соціально-політичних обставин, невідворотність подій чи життєвих ситуацій впливових людей, природні катаклізми, фатум, передчуття великих революційних зрушень і т. п.).

Таким чином, для німецького мислителя *філософії життя* «доля» має свій внутрішньо достовірний «векторний потенціал» невідомих духовних сил певної особистості, сім'ї, колективу, етносу, епохи, цивілізації тощо. «Душі культур», за О. Шпенглером, це – стійкі комплексні сполуки, які певною мірою визначають спосіб мислення, уподобання, дії, а відтак і екзистенційний простір окремих людей. З цього приводу вчений писав: «Образ душі також має свій глибинний напрям, свій горизонт, свою обмеженість або нескінченність. «Внутрішнє око» бачить, «внутрішнє вухо» чує. Існує чітке уявлення про якийсь внутрішній порядок, що подібно зовнішньому, має всі ознаки *каузальної необхідності*» [Шпенглер 1998: 482].

Підсумовуючи сказане, можна провести аналогію між шпенглерівським філософським осердям «історичної долі» і «каузальною необхідністю» *національно-екзистенційного імперативу* в українському літературному процесі, особливо у міжвоєнному періоді ХХ ст. Звідси – і трансформація жанрово-стильових моделей малої прози, яка детермінується його

світоглядними екзистенціалами національних чеснот. Наприклад, поява так званої «*новели випробувань*» (Н. Мафтин) і «рубаного стилю» у тритомній добірці Юрія Липи «Нотатник» чи, приміром, – «*новели в рамці*» (І. Качуровський) у збірці «Людина покірна» Леоніда Мосендза, – «*ліричних мініатюр*» у прозовій збірці «Шукаю людини: Нариси з часів війни» О. Бабія, – різнопланових «*екзотичних оповідань*» Н. Королевої («Інакший світ») та інші.

Цей людинознавчий універсалізм *мозаїчно-структурного* типу оповідань і новел цілком вписувався у донцовську націотворчу парадигму літератури, виявляючи український державотворчий дух незламної боротьби і одвічної стихії екзистенціалів віри, надії і любові. Адже на літературних теренах геополітично «розчленованої» України з'являється потреба осмислити свою національну сутність в історичному минулому, а, головне, віднайти в ньому відповіді на актуальні питання стосовно майбутнього державотворення української нації. Правду кажуть: «Без минулого немає майбутнього!» У цьому аспекті – актуальна мала проза письменників-вісниківців: Ю. Липи, Л. Мосендза, Уласа Самчука, Н. Королевої та ін. Так, за влучними спостереженнями В. Іванишина, П. Іванишина та О. Багана, «вісниківство як понадчасовий феномен творило нову героїчну еліту» [Див.: Вісниківство 2009], а відтак – і героїчний неоромантизм, що спонукає «Номо legens» стати іншою людиною, тобто креативною, цілеспрямованою із «залізною волею».

У межах націоцентричної парадигми категорію «екзистенційності» можна вважати фундаментальною і з погляду жанрологічно-інноваційних процесів української малої прози перших десятиліть ХХ ст. Звісно, у пошуках так званої «національної екзистенційної матриці» чимало дослідників акцентують увагу не на іманентності художнього розвитку українського модерну, а на типологічній спорідненості його із західноєвропейським, тобто штучно підганяють під певний «європейський стандарт» чи заздалегідь сформовану «літературознавчу схему». З цього приводу – слушна думка Т. Гундорової: «Українська література початку ХХ століття в цьому процесі (мається на увазі загальноєвропейського. – М. С.) постає не «літературою доби європейського модерну», а самим модерном, котрий засвідчив зміну філософсько-естетичної

парадигми літературного розвитку, актуалізував трансцендентні параметри культурного мислення, проявив нові форми національного, індивідуального, духовно-творчого буття» [Гундорова 2009: 429].

Таким чином, вкрай важливим є дослідити екзистенційний дискурс власне українського модернізму, виробити свою національно-екзистенційну методологію в контексті загальноєвропейського мистецького процесу. Адже суто сквородинський афоризм «Дякувати блаженному Богові, що потрібне зробив нетрудним, а трудне непотрібним» із трактату «Початкові двері до християнської добронравності», – це антипод відповідній атеїстичній філософській діалектиці і водночас відповідь на її «камюнізоване» питання марної, вічної, важкої Сізіфової праці. Зрештою, як для А. Камю, так і для Г. Сковороди, свобода – це передусім не привілеї, а обов'язки і відповідальність. Відтак і слова Мелетія Смотрицького про те, що «неймовірно солодкою є свобода, бо за неї, буває, легко віддають не тільки багатство, не тільки здоров'я, а навіть саме життя» суголосні поглядам Ж. – П. Сартра, котрий запевняв, що «свобода є вибір свого буття».

Стосовно історичних витоків українського екзистенціалізму в літературі, то чимало дослідників, зокрема В. Даренська, слушно доводять, що його «основоположником був П. Куліш» [Даренська 2010: 103 – 104], – хоча екзистенційні виміри духовності людини можна простежити ще у «філософії серця» Г. Сковороди, теологічні рефлексії якої є «близькими до релігійного екзистенціалізму XIX – XXст.» [Шикула 2005: 175]. До цього циклу сквородинських життєписів та розвідок відноситься і монографічний нарис В. Шевчука «Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима: розмисли» (2008), в якому мандрівний філософ XVIII століття постає в ролі «передекзистенціаліста», а письменник «Розстріляного відродження» В. Підмогильний – як «фундатор екзистенціалізму в українській літературі» [Шевчук 2008: 490]. Недарма ж охоплений успіхом серед читацької аудиторії, сквородинський життєпис В. Шевчука був визнаний на 15-му Форумі видавців у Львові однією з найкращих книжок.

Зрештою, чимало літературних критиків (Л. Назаревич, Н. Шумило, Т. Андрійчук, І. Куриленко, І. Василичин, Г. Бежнар та ін.) вважають «екзистенційність» домінантною рисою літератури доби модернізму [Гром'як 2005]. Що ж до взаємодії української малої прози 10 – 30-х років ХХ ст. з філософсько-екзистенційними елементами, то вона підпорядована певним жанрологічно-інноваційним процесам, а саме *новелістичній концентрації* та *фабульній ліризованій розмитості*. З цього приводу В. Фащенко писав, що етап *ліризованої новели* в ті часи пройшли майже усі українські прозаїки, оповідаючи -про- і -через- себе. На його думку, це виникало тому, що проза у перші десятиліття ХХ-го не була ще чітко диференційована від поезії. «Проте, – далі зауважує літературознавець, – від часів Боккаччо аж до наших днів жанр новели тримається на зіставленні і протиставленні «так» і «ні». У статті «Що таке маленьке оповідання?» О. Толстой писав: «Архітектонічно новела має бути побудована з комою і «але». Тобто вона ґрунтується на енергії суперечностей, видимих і невидимих, але обов'язково значних для людськості. Іншими словами: думка, викресана із пізнаного конфлікту, стає явищем мистецтва тоді, коли вона відкриває глибинні процеси взаємин людини зі світом. Це універсальний закон для всіх часів» [Фащенко 1968: 191].

Звісно, в екзистенційному універсумі «Я і світ» лежить уся вага жанрологічно-інноваційних процесів. Тому окремого акценту потребує висвітлення цілого комплексу питань, що стосуються генологічного дискурсу української малої прози перших десятиліть ХХ століття.

О. Білецький у літературно-критичній праці «Про прозу взагалі і про нашу прозу 1925 року» (1926) вирізняє три основні жанрово-змістові різновиди, започатковані новелістикою Миколи Хвильового і розвинуті уже творчістю П. Панча, О. Копиленка, І. Сенченка, О. Вражливого та ін.

Власне, до такої генологічної типології академік відносив *романтико-героїчні оповідання*, *революційну сатиру*, а також *«сатиричне, що іноді переходить в елегію... зображення внутрішнього неладу... смутку... моральної смерті»* [Білецький 1926: 139] і т. п. Отже, визначаючи основні «стилістичні» шляхи розвитку української малої прози відповідного періоду,

О. Білецький, за спостереженням В. Фащенко, «можливо, виходить із принципу фабульності і безфабульності» [Фащенко 1968: 173]. З цього моменту (не без делікатно проведеної полеміки) В. Фащенко дав свої міркування щодо жанрово-класифікаційної проблематики творів українських письменників. Однак критик слушно застеріг від засадничих теоретико-методичних хиб, які були виявлені в англійському та американському літературознавстві. Йдеться про сумнівні генологічні типи новел, класифіковані за фабульним матеріалом (наприклад: «жахлива», «любовна», «авантюрна», «морська», «спортивна», «історична», «екзотична» і т. п.). Адже така жанрова класифікація може бути безконечною, тому вона втрачає будь-яку теоретичну доцільність. Цей штучний і розпливчастий метод класифікації за темами і мотивами розкритикував ще Г. Майфет у праці «Природа новели» (1928) [Майфет 1929].

Якщо узагальнити різноманітні твердження про жанрологічно-інноваційні процеси української малої прози перших десятиліть ХХ-го ст., то на передній план виноситься питання *екзистенції героя, “новелістичної сконцентрованості” і лірико-епічної фрагментарності.*

Так, О. Бровко у монографії «Новела у структурі української прози: модифікації та функції» (2011) зазначає, що для української екзистенційно орієнтованої прози 20 - 30-х років ХХ ст., із її епічним відтворенням межової ситуації людини, характерна так звана *вставна новела*, яка «сприймається літературознавцями як один із засобів формування категорії художнього часу, феномен поетичного тексту, елемент внутрішньої композиції» [Бровко 2011: 110]. Адже вона має свій особливий символічно-фрагментарний хронотоп, що надає часу і простору глибшого сенсу. Проте, як слушно доходить висновків дослідниця, нові екзистенційні модули *вставних новел* можуть водночас бути представлені «то в якості художнього прийому, то в якості жанру» [Бровко 2011: 74].

Можна наводити безліч переконливих аргументів, що стосуються жанрологічно-інноваційної проблематики екзистенційного спрямування української малої прози перших десятиліть ХХ-го, але найвірогіднішими, очевидно, є міркування І. Денисюка: «Новаторські експерименти йдуть у напрямку опозиції до тих жанрів, які виявляють загрозу стати канонічними.

«Розкріпачення» ригористичних форм ведеться чи то під гаслом психологізму, чи то оновлення реалізму (хоч перше входить у друге), чи модернізму. Відбувається дифузія літературних родів і жанрів – лірика затоплює прозу. Драма братається з новелою, оповідання з нарисом чи новелою, а той повістю. Толерується крайня «верлібність», фрагментарність прози» [Денисюк 1999: 265 – 266].

Зрештою, чимало літературознавців, зокрема С. Павличко, Н. Шумило, С. Андрусів, Л. Назаревич, О. Хмель, К. Хаддад та ін., простежили, що жанрологічно-інноваційний розвиток української малої прози поч. XX ст. поглиблює ситуацію і в тематичному полі протилежних «модусів екзистенції»: *відчаю – надії, страждання - радості, покинутості і - любові, відчуженості-солідарності*, які глибоко характеризують художній світ у семантично-смысловому колі проблем буття людини. Це призводить до зрушення художньо-філософської парадигми, а відтак і до екзистенційних суперечностей, що дало можливість Н. Михайловській назвати цілу плеяду українських письменників кін. XIX – поч. XX століття «трагічними оптимістами» (Д. Донцов) [Михайловська 1997: 212].

До проблематики синтезу наукових сфер, власне, суміжник галузей знань можна віднести і філософське дослідження Ж. Ящук «Екзистенційність як художньо-естетичний метод в українській літературі XX століття» [Ящук 1998], в якому дисертантка на матеріалі творів І. Калинця, Є. Плужника, В. Стуса та ін. увиразнює історичні витоки та засадничі цінності екзистенціалістської естетики і філософії, ілюструючи суттєві відмінності між ними.

Л. Назаревич у дисертаційній роботі «Екзистенційність як філософська та художньо-естетична домінанта української малої прози кінця XIX – початку XX століття» слушно зазначала, що новелістика митців модерного типу художнього мислення, зокрема Т. Бордуляка, Б. Лепкого, В. Винниченка, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, В. Стефаника, М. Яцківа, Марка Черемшини та ін., ґрунтуючись на національно самобутній християнській традиції, водночас відзначалася екзистенційним покликом «шукаючого віку», усвідомленням власного трагізму людини. Дослідниця також пропонує, щоб до періоду формування екзистенціалізму як напряму називати категорії-екзистенціалів *абсурду буття, страху, відчаю, самотності, страждання,*

метафізичного бунту і т.п. «екзистенційністю», оскільки, цитуємо: «екзистенціалізм – художньо-філософська основа, а *екзистенційність* – визначальна домінанта світовідчуття персонажів, умонастрій літератури доби модернізму» [Назаревич 2009].

Варто відзначити ще низку літературознавчих дисертацій із якісною мотиваційно-смісловою регуляцією відповідної тематики, а саме: «Ліна Костенко: філософія бунту й *філософія серця*» (2002) О. Ковалевського, «Екзистенційний дискурс у творчості Михайла Коцюбинського» (2004) К. Хаддад, «Екзистенційна модель українського інтелектуального роману 20 -х років ХХ століття» (2007) І. Куриленко, «Екзистенціалістські мотиви в «Сибірських новелах» Б. Антоненка-Давидовича» (2007) О. Хмель, «Парадигма екзистенціалізму в українській літературі кінця ХХ століття: систематика художніх образів» (2009) С. Хопти, «Екзистенціальна модель світу в драматургії Лесі Українки» (2009) О. Кузьма, «Типологія екзистенціалів війни в українсько-німецькому літературному просторі (на матеріалі прозових творів про Другу світову війну)» (2011) Н. Маланія, в яких автори висвітлюють релевантні екзистенціальні модуси у творах українських письменників.

Таким чином, із сказаного стає зрозуміло, що може протидіяти людському екзистенційному відчуттю «абсурду», «безглуздому способу животіння», «відчаю», «відчуженості», «страждання», «страху перед лицем смерті», а також, що є для особистості істинна справжня *надія на межі відчаю* («*amor fati*») – це передусім національні, релігійні (християнські) і загальнолюдські цінності. Звісно, щоб досягнути ці духовно-сміслові виміри в повсякденному «бутті» (екзистенції) індивідуума, сім'ї, колективу, а відтак українського народу, потрібно пройти крізь болісний «трагічний оптимізм» (Д. Донцов) своїх історичних доленосних реалій. Іншими словами екзистенційна філософія «*страждання*» мала на меті повернути знеособленій поневоленій людині право на вільний вибір способів її життєдіяльності, а відтак – відібрану від неї суспільною дегуманізованою владою *свободу*.

Тому небезпідставно «історичне минуле» як смисл буття будь-якої поневоленої нації, зокрема української, трактується в

літературознавчих працях С. Андрусів, О. Багана, В. Брюховецького, Т. Гундорової, І. Дзюби, В. Дончика, М. Жулинського, М. Зубрицької, В. Іванишина, П. Іванишина, М. Ільницького, С. Квіта, Г. Клочека, Н. Мафтин, І. Набитовича, М. Наєнка, В. Панченка, Т. Салиги, Л. Сеника, Л. Скупейка, А. Ткаченка, С. Хороба, Н. Шумило та ін., як життєво важливі коди духовності, що несуть державотворчі перспективи в майбутньому.

При ознайомленні з літературознавчими дослідженнями на відповідну тематику можна простежити дві основні тенденції наукового пізнання тих чи інших явищ: перша – характеризується тим, що поняття «екзистенціалістський» (похідне від терміну «екзистенціалізм») вчені відрізняють від поняття «екзистенційний», яке означає намагання збагнути сенс свого існування, а друга – ототожнює їх за значенням, уживаючи як синоніми. Щоправда, для позначення історично сформованого типу свідомості особистості або суспільства, а відтак – проблем людського буття, дослідники часто використовують слово «екзистенціальний».

Треба також визнати, що подібна диференціація і зазначені семантичні нюанси в літературознавстві мають здебільшого «теоретичний» сенс, а не «прикладний», бо в їхньому практичному застосуванні при аналізі конкретних художніх творів несуть надто загальний і розпливчастий характер. Однак далеко більша схожість і відмінність між похідними поняттями від слова «екзистенціалізм» як філософської течії, що сформувалася в Європі на зламі ХІХ – ХХ ст., простежується насамперед у сюжетотворенні певних життєвих ситуаціях, у тих літературно-філософських кодах, які переводять у жанрологічні *екзистенційні виміри* реалії самого тексту.

Література: *Артюх 2009:* Артюх В. Про деякі історіософські ідеї в філософській публіцистиці Миколи Шлемкевича: спроба екзистенціальної інтерпретації // Філологічні трактати. – 2009. – № 3–4, Т. 1. – С. 5–14; *Баган 1994:* Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. – Дрогобич: «Відродження», 1994. – 192 с.; *Білецький 1926:* Білецький О. Про прозу взагалі і про нашу прозу 1925 року // Червоний шлях. – 1926. – № 3. – С. 139; *Бровко 2011:* Бровко О. Новела в структурі української прози: модифікації та функції. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 400 с.; Вісниківство: літературна традиція та ідеї. Збірник наукових праць, присвячених пам'яті Василя Іванишина / Ред.

колегія: О. Баган, П. Іванишин, Л. Кравченко та ін. – Дрогобич: Коло, 2009. – 408 с.; *Гром'як Р. 2005: Гром'як Р. Міжнаціональні горизонти і компаративістичний дискурс сучасних літературознавчих студій.* – Монографія. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – 320 с.; *Гундорова 2009: Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму.* – К.: Критика, 2009. – 448 с.; *Даренська 2010: Даренська В. Пантелеймон Куліш як фундатор українського екзистенціалізму// Філософська думка.* – 2010. – № 4. – С. 103–114; *Денисюк 1999: Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст.* – Львів: «Академічний Експрес», 1999. – 280 с.; *Донцов 2001: Донцов Д. Твори.* – Львів: Кальварія, 2001. – Т. 1. – 488 с.; *Іванишин П. 2008: Іванишин П. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко: монографія* – К.: Академвидав, 2008. – 392 с.; *Ільницький М. 2008: Ільницький М. Драма без катарсису: Сторінки літературного життя Львова першої половини XX століття// На перехрестях віку: У 3 кн.* – Київ: Видав. дім. «Києво - Могилянська академія», 2008. – Кн. II. – С. 311–685.; *Камю А. 1997: Камю А. Бунтівна людина // Вибрані твори у 3 т.* – Т. 3. Есе / Пер. з фр. – Харків: Фоліо, 1997. – С. 181–438.; *Ковалів Ю. 2013: Ковалів Ю. Історія української літератури: кінець XIX – поч. XXI ст.: підручник у 10 т.* – Т. 2: У пошуках іманентного сенсу. – К.: «Академія», 2013. – 624 с.; *Ленн І. 2004; Ленн І. Християнська філософія екзистенції.* – К.: Пульсари, 2004. – 48 с.; *Майфет Г. 1929: Майфет Г. Природа новели.* – Харків: ДВУ, 1929. – 343 с. *Мафтин Н. 2008: Західноукраїнська та еміграційна проза 20-30-х років XX століття: парадигма реконквісти.* – Івано-Франківськ: ПНУ ім. В. Стефаника, 2008. – 356 с.; *Михайловська Н. 1998: Михайловська Н. 1997: Михайловська Н. Трагічні оптимісти. Екзистенційне філософування в українській літературі XIX – першої половини XX ст.* – Львів: Світ, 1997. – 212 с.; *Назаревич Л. 2005: Назаревич Л. Екзистенційність як домінуюча риса літератури доби модернізму / Міжнаціональні горизонти і компаративістичний дискурс сучасних літературознавчих студій. Монографія / За ред. Р. Гром'яка.* – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – С. 70 – 92. *Назаревич Л. 2009: Назаревич Л. Екзистенційність як філософська та художньо-естетична домінуюча української малої прози кінця XIX – початку XX століття / Дис. канд. філол. наук зі спеціальності: 10.01.06 – теорія літератури.* – Тернопіль, 2009. – 190 с.; *Піхманець Р. 2012: Піхманець Р. Із покутської книги буття. Засади творчого мислення Василя Стефаника, Марка Черемшини і Леся Мартовича: монографія.* – К.: «Темпора», 2012. – 580 с.; *Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні (Метакритичне дослідження).* – К.: Вид. дім «КМ Academia», 1993. – 111 с.; *Салига Т. 1997: Салига Т. Імператив (Літературознавчі статті, критика,*

публіцистика) / Тарас Салига. – Львів: Світ, 1997. – 352 с.; Салига Т. 2009: Салига Т. Розкуймося, братаймося. – Ужгород: Гражда, 2009. – 160 с.; Сартр Ж.-П. 1986: Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1986. – С. 319 – 345; Сенник Л. 2002: Сенник Л. Роман опору. Український роман 20-х років: проблема національної ідентичності. – Львів: «Академічний Експрес», 2002. – 239 с.; Фащенко В. 1968: Фащенко В. Новела і новелісти. Жанрово-стильові питання (1917–1967 рр.). – К.: Рад. письменник, 1968. – 264 с.; Хайдеггер М. 2003: Хайдеггер М. Бытие и время / Пер. с нем. В. Библихина. – Харьков: «Фолио», 2003. – 503 с.; Шевчук В. 2008: Шевчук В. Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима: розмисли / Валерій Шевчук. – К.: Пульсари, 2008. – 525 с.; Шерех Ю. 1999: Шерех Ю. Колір нестримних палахтінь (“Вертеп” Аркадія Любченка) / Любченко А. Вибрані твори. – К.: Смолоскип, 1999. – С. 459 – 497; Шичула О. 2005: Шичула О. Екзистенційний вимір духовності людини у творчості Григорія Сковороди. Дис. канд. філос. наук. – Спеціальність: 09.00.05 – історія філософії. – Львів, 2005. – 175 с.; Шлемкевич М. 1992: Шлемкевич М. Загублена українська людина. – К.: МП «Фенікс», 1992. – 168 с.; Шпенглер О. 1998: Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т. 1: Гештальт и действительность / Освальд Шпенглер. – Пер. с нем. – М.: Мысль, 1998. – 663 с.; Ясперс К. 1991: Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.; Ящук Ж. М. 1998: Ящук Ж. Екзистенційність як художньо-естетичний метод в українській літературі ХХ століття. – Дис. канд. філос. наук зі спеціальності: 09.00.08 – естетика. – Київ, 1998. – 155 с.; Herders. Journal meiner Reise im Jahre 1769 / Werke: In 5 Bd. Berlin; Weimar, 1969. – Bd.1. – S.135.

К вопросу жанроопределяющих факторов в украинской малой прозе первых десятилетий ХХ в.: национально-экзистенциальный аспект.

В статье рассматриваются жанроопределяющие факторы украинской малой прозы первых десятилетий ХХ в. сквозь призму национально-экзистенциального сознания. Также сделан обзор литературоведческих и философских исследований по соответствующей проблематике.

Ключевые слова: жанр, мозаично-структурный тип рассказа, новеллистическая сконцентрированность, экзистенциальные модусы, национальный императив, лейтмотив, автор.